

УДК 631.524.635.96.58(089)

В.Л. РУБІС

Державний дендрологічний парк "Олександрія" НАН України
Україна, 09113, Київська обл., м. Біла Церква

КОЛЕКЦІЙНИЙ ФОНД КУЛЬТИВАРІВ *THUJA OCCIDENTALIS* L. В ДЕНДРОЛОГІЧНОМУ ПАРКУ "ОЛЕКСАНДРІЯ" НАН УКРАЇНИ

Наведено результати інтродукції культиварів *Thuja occidentalis* L. у ботанічних установах України. Найчисленніші за кількістю культиварів *Th. occidentalis* колекції зібрані в дендрологічному парку "Олександрія" — 31 культивар та Ботанічному саду ім. акад. О.В. Фоміна — 28. Подано морфологічну характеристику культиварів *Th. occidentalis*, інтродукованих до дендропарку "Олександрія".

Thuja occidentalis L. (туя західна) походить з Атлантичного регіону Північної Америки. Культивується в Україні з кінця XVIII ст. Декоративні форми *Th. occidentalis* вирізняються різноманітністю габітусу крони та забарвлення хвої, створюють декоративний ефект протягом усього року, є важливими елементами озеленення. В умовах Лісостепу України ці форми є досить зимостійкими та посухостійкими, газо- і димостійкими, невибагливими до ґрунтів. Згідно з довідником "Анотований каталог різновидів, культиварів і форм деревних та кущових рослин. Голонасінні" (2008), у Поліссі, Лісостепу та Карпатах в культурі зростає 27 культиварів *Th. occidentalis* [2], тоді як світовий потенціал цього виду становить понад 140 форм і щорічно поповнюється [10,13, 15, 17].

Мета — проаналізувати культиварний склад *Th. occidentalis* у колекціях ботанічних установ України; вивчити історію інтродукції культиварів *Th. occidentalis* до дендропарку "Олександрія"; уточнити систематичну належність та вивчити морфологічні особливості культиварів *Th. occidentalis*, інтродукованих до дендропарку "Олександрія".

Матеріал та методи

Об'єктами наших досліджень були культивари *Th. occidentalis* з дендрологічної колекції дендропарку "Олександрія" НАН України. Латинські назви культиварів наведено згідно з Міжнародним кодексом ботанічної номенклатури (МКБН) [16]. Для деяких культиварів наведено пріоритетні латинські назви та їх синоніми згідно з А. Rehder (1949) [18]. Уточнення систематичної належності та опис морфологічних особливостей культиварів *Th. occidentalis* наведено за А. Rehder [18], Г. Крюссманом [10], М.С. Александровою [1], "Catalog ros-lin" [17].

Результати досліджень

Аналіз колекцій ботанічних установ засвідчив, що в Україні найбільші колекції культиварів *Th. occidentalis* зібрано в Ботанічному саду ім. акад. О.В. Фоміна (м. Київ) — 28 форм [2], у Національному ботанічному саду ім. М.М. Гришка — 22 [6], ботанічному саду Національного лісотехнічного університету України (м. Львів) — 21 [7], дендрологічному парку "Софіївка" — 16 форм [9].

До "Олександрії" *Th. occidentalis* було інтродуковано в XIX ст., за часів засновників парку — графів Браницьких [12]. Відомо,

що в саду онука графа Ксаверія Браницького — Олександра, розташованому в с. Синява (Київська обл.), наприкінці XIX ст. вирощували такі культивари туї західної, як 'Ellwangeriana', 'Vervaeana', 'Wareana' [11].

У 1950 р. у парку "Олександрія" в культуру було введено культивари *Th. occidentalis* — 'Fastigiata', 'Globosa', 'Varvaeana' [4]. Станом на 1997 р. у колекції парку нараховувалось 11 культиварів *Th. occidentalis*: 'Aurea', 'Ellwangeriana aurea', 'Ericoides', 'Fastigiata', 'Filiformis', 'Globosa', 'Lutea', 'Lutescens', 'Spirales', 'Aureo Spicata', 'Columna' [8]. За даними останньої інвентаризації деревних рослин (2008) на території парку "Олександрія" (за винятком колекційної ділянки "Коніферетум") зростає 9 форм *Th. occidentalis* [5]. З колекції з різних причин випали рослини культиварів 'Aurea' та 'Lutea'. Нами було ідентифіковано форму 'Aureo Spicata' як 'Lutescens'. У 2003–2008 рр. колекцію *Thuja occidentalis* було поповнено 23 культиварами, які були висаджені на новій колекційній ділянці хвойних рослин "Коніферетум".

Згідно з МКБН головним у ботанічній номенклатурі є принцип пріоритету, тобто з декількох назв, запропонованих для

конкретного таксона, обирають найдавнішу. Аналіз латинських назв досліджених культиварів виявив для деяких з них невідповідність пріоритетної і сучасної назви культивару (табл. 1). Наприклад, у відомій праці "Хвойные породы" Г. Крюссмана [10], наведено такі дані: 'Wareana Lutescens' — форма зі світло-жовтою хвоєю — отримана від 'Wareana' (= *Th. occidentalis robusta*), а у А. Rehder [18] *Th. oc. lutescens* Hesse — це форма *Th. occidentalis robusta* з жовтою хвоєю.

З даних табл. 2. видно, що показники висоти у культиварів 'Filiformis' та 'Globosa' не відповідають типовим. Це зумовлено тим, що рослини цих культиварів протягом тривалого часу зростали в затінку, що спричинило активізацію їхнього росту у висоту.

Для збереження культиварного складу колекції *Th. occidentalis* найближчим часом необхідно залучити молоді екземпляри культиварів 'Filiformis' та 'Globosa' та висадити їх у сприятливих умовах.

За типом росту та забарвленням хвої культивари розподілилися так: з нормальним ростом — 16, з карликовим — 15; із зеленим забарвленням хвої — 18, з жовтим — 12. Декоративні карликові культивари туї

Таблиця 1. Порівняння сучасних латинських назв культиварів *Th. occidentalis* за Г. Крюссманом та М.С. Александровою [1, 10] з пріоритетними назвами та їх синонімами за А. Rehder [18]

Сучасна назва культивару	За даними А. Rehder (1949)	
	Пріоритетна назва	Синонім
'Albospicata'	<i>Th. oc. alba</i> Gord.	<i>Th. oc. albo-spicata</i> Beiss.
'Wareana Lutescens'	<i>Th. oc. lutescens</i> Hesse.	<i>Th. oc. Wareana lutescens</i> Hesse.
'Lutea'	<i>Th. oc. lutea</i> Kent.	<i>Th. oc. elegantissima</i> Hort.
'Fastigiata'	<i>Th. oc. fastigiata</i> Jaeg.	<i>Th. oc. var. columnaris</i> Mast. <i>Th. oc. stricta</i> Hort. <i>Th. oc. pyramidalis</i> Hort.
'Globosa'	<i>Th. oc. globosa</i> Gord.	<i>Th. oc. spihlmannii</i> P. Smith <i>Th. oc. Froebeli</i> Hort., <i>Th. oc. compacta</i> Beiss. not Carr.
'Little Gem'	<i>Th. oc. pumila</i> Beiss.	<i>Th. oc. Little gem</i> Hort.

Таблиця 2. Характеристика культиварів *Thuja occidentalis* L., інтродукованих у дендрологічному парку "Олександрія" НАН України *

Культивар	Місце посадки	Рік посадки	Кількість екземплярів, шт.	Висота, м	Діаметр, м	Короткий опис культивару	Країна, рік походження
<i>А. Культивари з нормальним ростом та лускоподібною хвоєю</i>							
'Alba'	К	2004	1	1,3	0,9	Крона широкопірамідальна. Висота 2,5 м. Кінчики гілочок з яскраво-білими плямами [1, 17]	Швейцарія, 1875 [10]
'Aureo Spicata'	К	2004	3	2,0	1,0	Крона широкопірамідальна. У віці 10 років висота досягає 3 м. Пагони міцні, тверді, спрямовані вгору. Хвоя темно-зелена, на кінчиках темно-золотиста [16]	Канада, 1887 [15]
'Brabant'	К	2004	3	2,2	0,8	Крона конічна. Висота 15–20 м, діаметр 3–4 м. Хвоя зелена, зберігає забарвлення взимку [1]	
'Bodmeri'	К	2005	5	0,5	0,3	Крона пухка, оберненойцеподібна. Висота 2,5 м. Основні гілки товсті, нерівномірно розташовані, пагони короткі, товсті, загнуті з 4 сторін. Голки дуже щільні, завжди темно-зелені, знизу білі [10]	Швейцарія, 1891 [10]
'Columna'	П	1959–2007	50	8–12	1,0	Крона вузькоколоноподібна, з короткими гілочками, що відходять горизонтально. Висота 10 м, діаметр 1,0 м. Хвоя темно-зелена, блискуча, не змінює забарвлення взимку [1, 10]	
'Europe Gold'	К	2004	3	1	0,9	Крона кеглеподібна. Висота 4 м, діаметр 1,0–1,2 м. Хвоя густа, золотисто-жовта, при розпусканні —оранжева [1, 10]	Голландія, 1974 [10]
'Fastigiata'	П	1968–1981	20	8–12	2,0	Крона колоноподібна. Висота 15 м. Пагони щільно притиснуті до стовбура, спрямовані частково донизу. Гілки численні. Хвоя світло-зелена з чітко вираженими смолистими залозками. Взимку стає коричневою [1, 10, 17]	США, 1901 [10]
'Holmstrup'	К	2003	3	1,0	0,6	Кущ, крона рівномірно кеглеподібна. Висота 3–4 м, діаметр 0,8–1,0 м. Пагони відходять вертикально. Хвоя густа, зелена, взимку не змінює забарвлення [1, 10]	Данія, 1951 [10]
'Lutea'	К	2004	5	1,0	0,5	Дерево до 10 м заввишки. Крона вузькоконічна або пірамідальна. Хвоя зверху блискуча, золотисто-жовта, знизу — світло-жовто-зелена. Взимку забарвлення не змінюється або дещо темнішає. Одна з найкращих форм з жовтим забарвленням [1, 10, 17]	Швейцарія, 1900 [10]

Продовження табл. 2.

Культивар	Місце посадки	Рік посадки	Кількість екземплярів, шт.	Висота, м	Діаметр, м	Короткий опис культивуару	Країна, рік походження
'Lutescens'	П	1987	9	5,5	1,5	Деревице висотою 2,5 м. Крона широкопірамідальна, густо розгалужена. Пагони відстоять від стовбура, віялоподібно розвернуті, гілки товсті, короткі. Хвоя світло-жовта, взимку — зеленувато-жовта [1, 10, 17]	Німеччина, 1891 [10]
'Smaragd'	К	2003	9	1,6	0,5	Приземкувата форма, крона конусоподібна, розгалужується слабо. Висота 2 м. Пагони розташовані у вертикальній площині. Гілочки далеко відстоять одна від одної. Хвоя глянцева, зелена впродовж року [1, 10]	Данія, 1950 [10]
'Spirales'	П	1987	3	5,0	1,0	Дерево з вузькоконічною кроною, у висоту до 15 м. Пагони закручені гвинтом та повернуті, нагадують спіраль. Гілочки короткі, нагадують листя деяких папоротей. Хвоя голубувато-зелена [1, 10]	У культурі з 1923 р. Місце походження невідоме [10]
'Sunkist'	К	2004	3	1,0	0,7	Крона кеглеподібна. Висота 3–5 м, діаметр 1–2 м. Хвоя лускоподібна, золотисто-жовта, взимку — бронзова. Відомий як полішований варіант 'Lutea' [1, 10]	Голландія, 1961 [15]
'Yellow Ribbon'	К	2003	2	1,7	0,8	Деревице, висотою 2 м. Крона вузькоконічна. Хвоя інтенсивно золотисто-жовта	
'Wagneriana'	К	2004	2	1,4	0,5	Невелике деревице висотою 3,5 м. Крона щільна, густа, вузькоконічна, спрямована вгору. Хвоя сірувато-зелена. Походить з насіння туї західної 'Wareana' [1]	Німеччина, 1890 [10]
<i>Б. Карликові культивари з лускоподібною хвоєю</i>							
'Danica'	К	2003	2	0,3	0,35	Крона куляста. Висота 0,6 м, діаметр — 1 м. Хвоя густа, м'яка, зелена, блискуча, взимку коричнево-зелена [1, 10]	Данія, 1948 [10]
'Filiformis'	Ф	1964	3	5,0	1,0	Крона округла до ширококеглеподібною, щільна. Висота до 1,5 м. Гілки ниткоподібні, прямі, звисаючі. Хвоя сіро-зелена, взимку більш коричнева [1, 10, 18]	Німеччина, 1901 [15]
'Globosa'	К	1975	5	3,0	1,5	Крона округла. Висота 1,2 м, діаметр 1 м. Пагони прямі та плоскі, підняті вгору, густо розташовані, перекиваються, рівномірно розростаються в усі боки. Хвоя навесні світло-зелена, влітку — зелена, взимку — коричневатата, з блискучими залозками [1, 10, 18]	Велика Британія, 1875 [10]

Продовження табл. 2

Культивар	Місце посадки	Рік посадки	Кількість екземплярів, шт.	Висота, м	Діаметр, м	Короткий опис культуривару	Країна, рік походження
'Golden Globe'	К	2004	4	0,7	0,7	Мутація 'Woodwardii' із заокругленою формою крони, з жовтим забарвленням хвої [10]	США, 1963 [10]
'Hoseri'	К	2004	1	0,4	0,4	Крона кулеподібна. У віці 10 років досягає у висоту 0,4 м. Хвоя темно-зелена [17]	
'Little Champion'	К	2008	3	0,5	0,4	Крона заокруглена. Гілки пухкі, прямі, розташовані на відстані одна від одної. Хвоя зелена, взимку — коричнево-зелена [10]	Канада, 1935 [10]
'Little Dorit'	К	2003	2	0,4	0,4	Нова форма, опис у довідниках [1, 3, 10, 15] відсутній. Основні гілки розміщені компактно, гілочки розташовані нерівномірно по висоті і формують кулеподібну крону не зовсім ідеальної форми. Хвоя зелена	
'Mecki'	К	2008	4	0,2	0,2	Крона куляста, дуже приземкувата. Росте повільно. Хвоя світло-зелена [10]	Німеччина, 1890 [10]
'Pumila'	К	2003	1	0,7	0,8	Крона плоска, округла, сплюснена, у діаметрі до 2 м, висота дещо менша. Пагони тонкі, прямі, трохи підняті, гілочки скривлені. Хвоя, темно-зелена, взимку — коричнева [1, 10, 17]	Німеччина, 1891 [10]
'Recurvata'	К	2004	2	0,4	0,5	Крона куляста. Висота 0,4–0,5 м. Пагони короткі, щільно розташовані, гребінчасті, на кінцях вигнуті. Хвоя зелена [2]	
'Tiny Tim'	К	2003	1	0,3	0,4	Дуже повільно ростуча форма, і дуже гарна. У віці 10 років досягає 0,3 м у висоту та 0,4 м у діаметрі. Крона кулеподібна з короткими та густими гілочками, розгалужена. Хвоя лускоподібна, темно-зелена, взимку — коричнево-зелена [1, 10]	Канада, 1935 [10]
<i>В. Перехідні культуривари з лускоподібною та голчастою хвоєю</i>							
'Ellwangeriana Aurea'	П	1993	3	1,5	1,0	Крона яйцеподібна. Жовтий паростковий мутант від форми 'Ellwangeriana'. Висота 1 м, має декілька верхівок. Хвоя золотисто-бронзового забарвлення, взимку — золотисто-жовта [1, 10, 17]	Німеччина, 1895 [10]
'Golden Tuffet'	К	2008	3	0,15	0,3	Основні гілки розміщені рівномірно і формують кулеподібну приземкувату крону. Хвоя голчаста, м'яка, зверху бронзово-жовта, знизу і ближче до основи — світло-зелена	

Закінчення табл. 2

Культивар	Місце посадки	Рік посадки	Кількість екземплярів, шт.	Висота, м	Діаметр, м	Короткий опис культивару	Країна, рік походження
'Rheingold'	К	2003	2	0,2	0,3	Перехідна форма, в молодому віці крона заокруглена, пізніше — більш широка. Висота до 1,5 м. Пагони тонкі. Молоді гілочки при розпусканні мають гарний рожевий відтінок. Хвоя світло-золотисто-жовта, частково голчаста, частково лускоподібна [1, 10]	1904 [10]
'Sherwood Moss'	К	2008	3	0,35	0,3	Карликова форма, опис у довідниках [1, 10, 16] відсутній. Основні гілки розміщені вільно, гілочки розташовані нерівномірно по висоті і формують кулеподібну крону не зовсім ідеальної форми. За формою крони нагадує 'Rheingold'. Хвоя голчаста, сизо-зелена, за кольором схожа на хвою 'Ericoides'	
<i>Г. Культивар з голчастою хвоєю</i>							
'Ericoides'	Ф	1961	5	1 – 1,5	1,5	Карликова форма. Крона заокруглена, ширококонічна, багатоверхівкова. Висота до 1 м. Хвоя шилоподібна, м'яка, зверху матово-зелена, знизу сіро-зелена, взимку коричнева. Декоративна тільки в молодому віці [1, 10, 17]	

Примітки. Місце посадки: К — колекційно-експозиційна ділянка хвойних рослин "Коніферетум", П — парк, Ф — колекційна ділянка гарноквітучих чагарників "Фрутіцетум".

* Висота та діаметр рослин вказані станом на весну 2008 р.

з лускоподібною хвоєю зеленого кольору представлені найбільшою кількістю — 9 культиварів.

Таким чином, у дендрологічному парку "Олександрія" станом на 2009 р. зібрана найбільша в Україні колекція культиварів *Th. occidentalis* (31, або 21 % від світового генофонду). Інтродукція нових культиварів *Th. occidentalis* та оцінка їхніх біологічних особливостей в умовах Лісостепу України залишаються актуальними завданнями.

Інтродуковані культивари *Th. occidentalis* у дендропарку "Олександрія" можна використовувати як маточні рослини для збору насіння та заготівлі живців з метою широкого впровадження їх у практику зеленого будівництва, як базу для проведення досліджень з біології хвойних інтродуцентів, для навчання студентів та спеціалістів зеленого будівництва, для просвітницької діяльності та популяризації досягнень інтродукції.

1. *Александрова М.С.* Хвойные растения в вашем саду. — М.: Фитон+, 2001. — 224 с.

2. *Анотований* каталог різновидів, культиварів і форм деревних рослин. Ч. 1. Голонасінні (Полісся, Лісостеп та Карпати України) / С.І. Кузнецов, І.С. Маринич, Ю.О. Клименко та ін. — К.: Фітосоціоцентр, 2008. — 164 с.

3. *Ботанічний сад* ім. акад. О.В. Фомина. Каталог рослин. — К.: Фітосоціоцентр, 2007. — 319 с.

4. *Дерий И.Г.* Дендрофлора парка "Александрія" Ботанического сада АН УССР // Акклиматизация растений / Тр. Бот. сада АН УССР, 1958. — Т. 5. — С. 110–130.

5. *Каталог* деревних рослин дендрологічного парку "Олександрія" НАН України / За ред. С.І. Галкіна. — Біла Церква, 2008. — 27 с.

6. *Каталог* растений Центрального ботанического сада им. Н.Н. Гришко: Справочное пособие. — К.: Наук. думка, 1997. — 436 с.

7. *Каталог* рослин ботанічного саду Національного лісотехнічного університету України: Довідник. — Львів, 2006. — 59 с.

8. *Каталог* рослин дендрологічного парку "Олександрія": Довідковий посібник. — Біла Церква, 1997. — 100 с.

9. *Каталог* рослин дендрологічного парку "Софіївка": Довідковий посібник. — Умань, 2000. — 160 с.

10. *Крюссман Г.* Хвойные породы. — М.: Лесн. пром-сть, 1986. — 256 с.

11. *Небесский А.О.* Списокъ древесныхъ и кустарныхъ породъ растений акклиматизированныхъ въ саду графа А. Браницкаго близъ Кіева // Тр. отдела ботаники императорского общества акклиматизации животных и растений. — 1899. — Т. I. — С. 122–132.

12. *Перечень* и описание экспонатов лесного отдела Сельскохозяйственной и промышленной выставки, открытой 8-го июля 1897 года в г. Кіеве. — К.: Типография С.В. Кульженко, 1897. — 34 с.

13. *Поляков А.К., Суслова Е.П.* Хвойные на юго-востоке Украины. — Донецк: Норд-Пресс, 2004. — 197 с.

14. *Соколов С.Я.* Современное состояние акклиматизации и интродукции растений // Тр. ботан. ин-та им. В.Л. Комарова АН СССР. — 1957. — 6, № 2. — С. 9–32.

15. *American Conifer Society.* — www.conifer-society.org.

16. *International Code of Botanical Nomenclature (Vienna Code).* Electronic version of the original English text. — 2006. — <http://bot.sav.sk/icbn/main.htm>.

17. *Katalog roslin II. Drzewa, krzewy, byliny polecane przez Związek Szkolkarzy Polskich.* — Warszawa, 2003. — 163 s.

18. *Rehder A.* Manual of cultivated trees and shrubs hardy in North America. — New York: The Macmillan company, 1949. — 996 p.

Рекомендував до друку С.І. Кузнецов

В.Л. Рубис

Государственный дендрологический парк "Александрія" НАН України, Україна, г. Белая Церковь

КОЛЛЕКЦИОННИЙ ФОНД
КУЛЬТИВАРОВ THUJA OCCIDENTALIS L.
В ДЕНДРОЛОГИЧЕСКОМ ПАРКЕ
"АЛЕКСАНДРИЯ" НАН УКРАИНЫ

Приведены результаты интродукции культиваров *Thuja occidentalis* L. в ботанических учреждениях Украины. Наибольшие по количеству культиваров *Th. occidentalis* коллекции собраны в дендрологическом парке "Александрія" — 31 культивар и Ботаническом саду им. акад. А.В. Фомина — 28. Дана морфологическая характеристика культиваров *Th. occidentalis*, интродуцированных в дендропарк "Александрія".

V.L. Rubis

State dendrological park *Alexandria*,
National Academy of Sciences of Ukraine,
Ukraine, Belaya Tserkov

COLLECTION FUND OF CULTIVARS OF THUJA
OCCIDENTALIS L. IN DENDROLOGICAL PARK
ALEXANDRIA

Results of introduction of cultivars of *Thuja occidentalis* L. in botanical establishments of Ukraine are given. The greatest collections by quantity cultivars of *Th. occidentalis* are collected in *Alexandria* dendrological park — 31 cultivars and in O.V. Fomin Botanical Garden — 28. The morphological characteristic of cultivars of *Th. occidentalis*, which was introduction in *Alexandria* dendrological park, is given.